

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr. Łukasza Borkowskiego

„Portret podwójny. Rola zaszyfrowana w wersach poematu Ba! Wojciecha Kassa w dwóch realizacjach – radiowej i scenicznej”

przygotowanej w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki teatralne i filmowe, prowadzonym przez Radę Dyscypliny Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie

Recenzja została sporządzona na podstawie kompletu dokumentów przedłożonych przez mgr. Łukasza Borkowskiego w postępowaniu o nadanie stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki teatralne i filmowe: autoreferatu wraz z uzasadnieniem wyboru dzieł o istotnym znaczeniu, wykazu dorobku artystycznego (Załącznik nr 4), zestawienia linków do zrealizowanych dzieł (Załącznik nr 2) oraz dyplomu ukończenia studiów aktorskich. Podstawą materialną oceny są dwie realizacje wskazane przez mgr. Łukasza Borkowskiego jako dzieło doktorskie: słuchowisko radiowe „Ba!” w reżyserii Michała Zdunika (Teatr Polskiego Radia, Program 1, premiera 19 listopada 2020 r.) oraz monodram sceniczny „Ba!” w reżyserii Heleny Radzikowskiej (Muzeum K. I. Gałczyńskiego w Praniu, premiera 10 kwietnia 2024 r.), oba na kanwie poematu Wojciecha Kassa pod tym samym tytułem.

Recenzent dokonał analizy materiału audiowizualnego udostępnionego pod wskazanymi przez Kandydata linkami, treści autoreferatu oraz kontekstowo przywołanych przez Kandydata dzieł pokrewnych: słuchowiska „Rzeczy, których nie wyrzuciłem” (2019), słuchowiska „Pled” (2022) oraz słuchowiska „Matka odchodzi” (2023) – określonych przez samego mgr. Łukasza Borkowskiego mianem „twórczego kwartetu żałobnego”. Ocenie podlega zarówno wartość artystyczna samego dzieła doktorskiego (dwóch realizacji „Ba!”), jak i spójność oraz dojrzałość refleksji przedstawionej w autoreferacie, a także – pomocniczo – ogólny dorobek artystyczny Łukasza Borkowskiego jako kontekst potwierdzający jego kompetencje warsztatowe.

Łukasz Borkowski jest absolwentem Wydziału Aktorskiego Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie, który ukończył w 2015 r. z wynikiem bardzo dobrym, uzyskując tytuł zawodowy aktora oraz stopień magistra sztuki w specjalności aktorstwo dramatyczne. Uzupełnił wykształcenie o studia podyplomowe – Studia Menedżerów Kultury w Szkole Głównej Handlowej (2021), co świadczy o świadomości Kandydata dotyczącej organizacyjnego i instytucjonalnego kontekstu funkcjonowania sztuki, wykraczającej poza wyłącznie wykonawczy wymiar zawodu aktora.

Od debiutu telewizyjnego w serialu „Ojciec Mateusz” (2013) Kandydat konsekwentnie buduje dorobek w kilku równoległych obszarach: teatrze dramatycznym (role w Teatrze Narodowym, Teatrze Collegium Nobilium, Teatrze Dramatycznym w Białymstoku), teatrze poetyckim i monodramatycznym (spektakle poświęcone twórczości Cypriana Kamila Norwida, Wojciecha Kassa, Krystyny Miłobędzkiej), słuchowiskach Teatru Polskiego Radia (ponad 40 pozycji od 2012 r.), serialach fabularnych i produkcjach streamingowych (m.in. „Barwy szczęścia”, „Informacja zwrotna” dla Netfliksa), a także w pracy lektorskiej i dubbingowej (kilkadziesiąt audiobooków, w tym dla renomowanych wydawnictw Znak Literanova i Czwarta Strona). Taka wielotorowość świadectw warsztatowych – od ról pierwszoplanowych w dramacie, przez rolę spikerską/lektorską, po reżyserię i adaptację literacką – pozwala mówić o Łukaszu Borkowskim jako o twórcy o ugruntowanej, dojrzałej pozycji zawodowej, wykraczającej poza rolę wykonawcy na rzecz świadomego kształtowania materiału literackiego (adaptacje: „Pled”, „Matka odchodzi”; reżyseria: „Kwiaty Polskie”, „Beniowski. Pieśń pierwsza”, „Człowiek”).

Potwierdzeniem jakości pracy artystycznej Łukasza Borkowskiego są uzyskane wyróżnienia: Nagroda ARETE za najlepszy debiut aktorski w Teatrze Polskiego Radia (2019, za rolę Syna w „Rzeczach, których nie wyrzuciłem”), Nagroda ZASP „Ale Aktor!” za najlepszą rolę komediową XXIII Festiwalu TALIA w Tarnowie (2019, za rolę Piotra w „Opowieściach o zwyczajnym szaleństwie”) oraz Stypendium Ministra Edukacji i Nauki dla Wybitnych Młodych Naukowców (2022–2025). To ostatnie wyróżnienie jest istotne o tyle, że wskazuje na uznanie instytucjonalne nie tylko dla warsztatu wykonawczego, lecz i dla naukowo-artystycznego charakteru prowadzonych przez Kandydata poszukiwań, które znalazły ujście właśnie w przedkładanej rozprawie doktorskiej.

Tematem rozprawy doktorskiej Kandydat uczynił zjawisko podwójnej – radiowej i scenicznej – realizacji tej samej roli, opartej na tym samym materiale literackim: poemacie

„Ba!” Wojciecha Kassa. Sam tytuł pracy – „Portret podwójny. Rola zaszyfrowana w wersach poematu Ba! Wojciecha Kassa w dwóch realizacjach – radiowej i scenicznej” – trafnie sygnalizuje zamysł badawczy: nie chodzi o powtórzenie tej samej interpretacji w dwóch mediach, lecz o prześledzenie, w jaki sposób odmienność środków wyrazu właściwych radiu (praca wyłącznie głosem, w warstwie akustycznej, przy współdziale muzyki i montażu dźwiękowego) oraz scenie (obecność ciała, przestrzeni, bezpośredniego kontaktu z widownią w Muzeum K. I. Gałczyńskiego w Praniu) różnicuje aktorską interpretację jednego i tego samego tekstu poetyckiego rozpisanego na rolę.

Wybór materiału źródłowego – trudnego, gęstego językowo poematu Wojciecha Kassa, poety o rozpoznawalnej, hermetycznej „dykcji” poetyckiej, operującego rytmem, elipsą i wieloznacznością – jest wyborem ambitnym i ryzykownym z aktorskiego punktu widzenia. Poemat nie posiada fabularnej linearności charakterystycznej dla klasycznego dramatu, lecz operuje strukturą liryczną, w której to aktor musi wypracować dramaturgię wewnętrzną roli, nie mogąc oprzeć się na gotowej konstrukcji akcji scenicznej. To zadanie stawia przed wykonawcą wymóg szczególnej dyscypliny w budowaniu napięcia czysto językowego i emocjonalnego.

Słuchowisko „Ba!” w reżyserii Michała Zdunika, wyemitowane w Programie 1 Polskiego Radia 19 listopada 2020 r., operuje środkami właściwymi sztuce radiowej: głosem jako jedynym nośnikiem postaci, warstwą muzyczną budującą przestrzeń akustyczną oraz montażem różnicującym plany dźwiękowe. W tej realizacji Łukasz Borkowski, pozbawiony możliwości komunikacji pozawerbalnej (gest, mimika, ruch sceniczny), musi całą charakterystykę postaci – jej wewnętrzne rozdarcie, zmaganie się artysty słowa z materią twórczą, o którym mówi poemat Kassa – wydobyć z modulacji głosu, tempa, rytmu wypowiedzi i pauzy. Świadectwem trafności tej realizacji są przywołane przez Kandydata w autoreferacie opinie krytyczne: prof. Maja Komorowska podkreśla „zmysłowość, którą wydobywał niezwykle rytm” interpretacji, a Zbigniew Fałtynowicz zwraca uwagę na zdolność aktora do wydobywania „wiru języka” i zmienności wcielanych w ramach jednej roli stanów postaci. Prof. Jarosław Ławski z kolei akcentuje, że interpretacja wykracza „poza horyzont doświadczeń, wieku, pokolenia” wykonawcy – co w kontekście oceny warsztatu młodego wówczas aktora (rocznik 1991, a więc w momencie premiery dwudziestodwuletniego) stanowi istotne poświadczenie dojrzałości interpretacyjnej.

Nagroda ARETE za najlepszy debiut w Teatrze Polskiego Radia, którą Kandydat otrzymał wcześniej (2019) za inną rolę, a także fakt regularnej współpracy z Teatrem Polskiego Radia od 2012 r., pozwalają umieścić realizację „Ba!” w szerszym kontekście konsekwentnie budowanego warsztatu radiowego – co samo w sobie stanowi wartościowy wkład w praktykę aktorską dyscypliny.

Monodram „Ba!” w reżyserii Heleny Radzikowskiej, którego premiera odbyła się 10 kwietnia 2024 r. w Muzeum K. I. Gałczyńskiego w Praniu, przenosi tę samą materię literacką w zupełnie inne warunki odbioru: bezpośredni kontakt z widownią, praca ciałem i przestrzenią sceniczną, konieczność utrzymania uwagi widza wyłącznie własną obecnością – bez wsparcia partnerów scenicznych (rola pierwszoplanowa w formie monodramu) i bez możliwości korekty w montażu, jaką daje realizacja studyjna. Odstęp czasowy między obiema realizacjami (2020–2024) jest sam w sobie interesującym elementem materiału badawczego: pozwala bowiem prześledzić nie tylko różnicę wynikającą z medium, lecz i naturalną ewolucję warsztatu aktora w ciągu czterech lat pracy nad tym samym materiałem.

Forma monodramu poetyckiego, w którą wpisuje się sceniczna wersja „Ba!”, koresponduje z innymi realizacjami Kandydata w tym nurcie – m.in. monodramem „Stara kobieta wysiaduje” wg Tadeusza Różewicza (2021) czy spektaklem poetyckim „Dotknięcie Norwida...” (2021) wg twórczości Cypriana Kamila Norwida – co wskazuje na konsekwentnie rozwijaną specjalizację w teatrze słowa i formie monodramatycznej, rzadko podejmowaną przez młodszych aktorów w tak systematyczny sposób.

Autoreferat przedłożony przez Kandydata jest zwięzły, lecz precyzyjnie skonstruowany. Kandydat trafnie sytuuje dzieło doktorskie w szerszym kontekście czterech wskazanych realizacji („Rzeczy, których nie wyrzuciłem”, „Ba!”, „Pled”, „Matka odchodzi”), określanych przez niego mianem „twórczego kwartetu żałobnego”, i formułuje spójny problem badawczy: artystyczne ujęcie ciągłości kultury, zagadnienia śmierci oraz dialogu żywego z umarłym, realizowane poprzez pracę nad słowem i jego brzmieniem w przestrzeni audialnej. Wartością autoreferatu jest to, że Łukasz Borkowski nie ogranicza się do opisu wykonawstwa, lecz precyzuje własny wkład twórczy wykraczający poza rolę aktorską – w przypadku „Pledu” jest autorem adaptacji radiowej, a w przypadku „Matki odchodzi” współautorem adaptacji (50%) wraz z reżyserem Michałem Zdunikiem. Tego rodzaju jasne określenie wkładu własnego w prace zespołowe jest zgodne z wymogami stawianymi

rozprawom w dyscyplinach artystycznych i ułatwia rzetelną ocenę indywidualnego wkładu Łukasza Borkowskiego.

Refleksja teoretyczna zawarta w uzasadnieniu wyboru dzieł – rozróżnienie ról zapisanych prozą i wierszem oraz wskazanie, że tekst łączący obie te formy (rola Syna w „Matce odchodzi”) wymagał od aktora szczególnej elastyczności interpretacyjnej – świadczy o świadomości warsztatowej Łukasza Borkowskiego wykraczającej poza intuicyjne wykonawstwo.

Przywołana przez Łukasza Borkowskiego recepcja krytyczna dzieł kontekstowych dodatkowo uwiarygadnia trafność obranej metody pracy nad słowem. Dr Karol Alichnowicz określił „Pled” mianem teatru poezji, który wychodzi poza formułę słuchowiska „w sferę subtelnej, lirycznej opowieści”, a prof. Jarosław Ławski, odnosząc się do tej samej realizacji, podkreślił, że słucha się jej „z zapartym tchem”. Tego rodzaju niezależne od siebie głosy krytyczne, formułowane przy różnych premierach na przestrzeni kilku lat, składają się na spójny obraz aktora konsekwentnie i z powodzeniem rozwijającego własną metodę pracy z materiały poetycką – co stanowi wartościowe tło dla oceny dzieła doktorskiego.

Warto osadzić dzieło doktorskie Łukasza Borkowskiego w szerszym kontekście gatunkowym. Teatr Polskiego Radia posiada własną, wypracowaną od dziesięcioleci tradycję adaptowania trudnej materii poetyckiej na potrzeby słuchowiska – od realizacji klasyki po współczesne eksperymenty dźwiękowe – w której rola reżysera dźwięku i kompozytora jest równie istotna, co praca aktora. Łukasz Borkowski, wskazując w autoreferacie na rolę „kompozytora, reżysera”, który „rozumiał poetę i aktora”, sam sytuuje swoją interpretację w relacji współtworzenia z pozostałymi elementami realizacji, a nie w izolacji czysto aktorskiej. Jest to podejście metodologicznie słuszne, ponieważ teatr radiowy z definicji jest sztuką kolektywną, w której głos aktora funkcjonuje w stałym dialogu z warstwą muzyczną i montażową.

Z kolei sceniczna wersja monodramatyczna „Ba!” wpisuje się w nurt kameralnego teatru poetyckiego, obecny w Polsce m.in. w praktyce teatrów jednego aktora i recytatorskich wieczorów autorskich. W tej konwencji ciężar całej komunikacji z widzem spoczywa na aktorze, co czyni ją formą wymagającą najwyższej dyscypliny wewnętrznej i pełnej kontroli nad materiały głosu i ciała – bez możliwości korekty właściwej pracy studyjnej.

Zestawienie obu tych konwencji w ramach jednej rozprawy doktorskiej jest zabiegiem trafnym poznawczo, ponieważ pozwala wyodrębnić to, co w interpretacji aktorskiej jest niezmiennie (rdzeń rozumienia postaci i tekstu), od tego, co zależne jest od specyfiki medium (sposób budowania napięcia, praca z ciszą, dynamika oddechu, obecność lub brak kontaktu wzrokowego z odbiorcą).

Na podstawie dostępnego materiału można stwierdzić, że Łukasz Borkowski świadomie wykorzystał te różnice, budując w wersji radiowej interpretację bardziej introwertyczną, skoncentrowaną na niuansach barwy i tempa głosu, natomiast w wersji scenicznej – interpretację silniej ucieleśnioną, z widocznym udziałem gestu i przestrzeni jako nośników znaczenia.

Wykaz dorobku Łukasza Borkowskiego obejmuje 22 pozycje w kategorii publicznych realizacji dzieł artystycznych (spektakle teatralne, spektakle poetyckie) oraz 87 pozycji w kategorii publikacji utworów i dzieł artystycznych (słuchowiska, seriale, filmy, audiobooki, produkcje dubbingowe), obejmujących okres od 2012 do 2026 r. Skala i różnorodność tego dorobku – rozpięta między rolami pierwszoplanowymi w teatrze dramatycznym i poetyckim (Teatr Narodowy, Teatr Polonia, Gardzienice), rolami w renomowanych słuchowiskach Teatru Polskiego Radia, udziałem w produkcjach telewizyjnych i streamingowych (TVP, TVN, Polsat, Netflix, Canal+) a pracą lektorską dla czołowych wydawnictw – dokumentuje ponadprzeciętną aktywność zawodową oraz zdolność Łukasza Borkowskiego do swobodnego poruszania się między rejestrami: od kameralnego teatru poezji po rolę drugoplanową w wielkoseryjnej produkcji telenowelowej.

Na szczególną uwagę zasługuje konsekwentnie rozwijana nić współpracy z reżyserem Michałem Zdunikiem, obejmująca kilkanaście wspólnych realizacji na przestrzeni dekady (2015–2023), co pozwala mówić o wykształceniu się trwałego duetu twórczego o rozpoznawalnej poetyce – zorientowanej na teatr słowa, adaptacje tekstów autobiograficznych i quasi-autobiograficznych oraz tematykę egzystencjalną. Warto też odnotować działalność reżyserską i adaptatorską Łukasza Borkowskiego (m.in. „Kwiaty Polskie” Juliana Tuwima, 2022; „Beniowski. Pieśń pierwsza” Juliusza Słowackiego, 2023; „Człowiek” wg Krystyny Miłobędzkiej, 2023) oraz jego rolę kuratorską – prowadzenie cyklu „Wiersze Orfeusza” w Radiu Dla Ciebie (2022–2025) i reżyserię Gali wręczenia Nagrody Orfeusza w Muzeum K. I. Gałczyńskiego w Praniu (corocznie od 2019 r.), co świadczy o

zaangażowaniu Łukasza Borkowskiego w życie kulturalne wykraczające poza wyłącznie wykonawczy udział w cudzych projektach.

Istotnym elementem dorobku jest również praca lektorska, obejmująca w ostatnich latach wyraźnie rosnącą liczbę tytułów rocznie (kilkanaście pozycji w latach 2023–2025), co wskazuje na ugruntowaną pozycję zawodową na rynku audiobooków, wymagającą – podobnie jak realizacje radiowe – szczególnej sprawności w budowaniu narracji wyłącznie środkami głosowymi, bez wsparcia obrazu czy interakcji scenicznej. Doświadczenie to bezpośrednio koresponduje z kompetencjami wykorzystanymi w radiowej realizacji „Ba!” i stanowi wiarygodne poszerzenie kontekstu warsztatowego ocenianego dzieła doktorskiego.

Odnosić należy także udział Łukasza Borkowskiego w charakterze dramaturga i asystenta reżysera przy realizacjach „Tramwaju zwanego pożądaniem” Tennessee Williamsa (reż. Kuba Kowalski, Teatr im. J. Osterwy w Lublinie, 2019), „Heddy Gabler” Henryka Ibsena (reż. Kuba Kowalski, Teatr Narodowy, 2019) oraz „Letników” Maksyma Gorkiego (reż. Maciej Prus, Teatr Narodowy, 2019). Praca w charakterze asystenta reżysera przy tak doświadczonych twórcach teatralnych świadczy o tym, że Łukasz Borkowski już na wczesnym etapie kariery zdobywał kompetencje reżyserskie i dramaturgiczne, które w naturalny sposób znalazły ujście w późniejszej samodzielnej pracy adaptacyjnej i reżyserskiej nad materiałem poetyckim, w tym nad dziełem doktorskim.

Analizowany materiał – zarówno dzieło doktorskie, jak i dorobek kontekstowy – pozwala dostrzec kilka spójnych cech warsztatu aktorskiego Łukasza Borkowskiego. Konsekwentnie widoczna jest szczególna wrażliwość na materię słowa mówionego: zarówno w pracy z tekstem poetyckim (Wojciech Kass, Cyprian Kamil Norwid, Tadeusz Różewicz, Czesław Miłosz), jak i w pracy lektorskiej nad prozą (kilkadziesiąt tytułów audiobookowych) Łukasz Borkowski operuje precyzyjną artykulacją i świadomym różnicowaniem tempa oraz intonacji, co w przypadku ról radiowych i monodramatycznych – pozbawionych wsparcia scenografii czy partnera scenicznego – stanowi kluczową kompetencję warsztatową. Dorobek Łukasza Borkowskiego świadczy równocześnie o zdolności do budowania ról drugoplanowych o wyrazistej charakterystyce (np. role epizodyczne w „Opowieści zimowej” Williama Szekspira czy „Letnikach” Maksyma Gorkiego w Teatrze Narodowym), prowadzonych równolegle z rolami pierwszoplanowymi (monodramy, role w słuchowiskach o rozbudowanej psychologii postaci). Ta dwutorowość – umiejętność funkcjonowania zarówno w zespole aktorskim, jak i w formule solowej – jest istotnym atutem warsztatowym.

Podjęty przez Łukasza Borkowskiego temat wpisuje się w istotny i wciąż niedostatecznie zbadany w polskiej refleksji teatrologicznej obszar – relację między aktorstwem radiowym a scenicznym jako dwoma odrębnymi, choć spokrewnionymi dyscyplinami wykonawczymi. O ile teatr radiowy bywa przedmiotem opracowań historycznych i dokumentacyjnych, o tyle rzadziej stanowi punkt wyjścia do praktycznej, aktorskiej refleksji porównawczej opartej na bezpośrednim doświadczeniu wykonawcy pracującego nad tą samą rolą w obu mediach. Ma charakter nowatorski i może stanowić wartościowy wkład do praktyki dydaktycznej w kształceniu aktorskim, zwłaszcza w zakresie przygotowania studentów do specyfiki pracy mikrofonowej.

Znaczenie to wzmacnia fakt, że materiałem literackim wykorzystanym w obu realizacjach jest współczesny poemat Wojciecha Kassa – twórcy nieoczywistego z punktu widzenia repertuaru teatralnego, rzadko adaptowanego sceniczenie. Popularyzacja trudnej poezji współczesnej poprzez formy sceniczne i radiowe, połączona z pracą kuratorską Łukasza Borkowskiego przy cyklu „Wiersze Orfeusza” oraz Gali Nagrody Orfeusza w Muzeum K. I. Gałczyńskiego, świadczy o szerszym zaangażowaniu Łukasza Borkowskiego w promocję poezji współczesnej za pośrednictwem sztuk wykonawczych – co wykracza poza jednostkowe zadanie aktorskie i nadaje rozprawie dodatkowy walor kulturotwórczy.

Warto podkreślić, że tak zakrojony temat rozprawy naturalnie wpisuje się również w szerszą dyskusję o miejscu teatru poezji we współczesnym życiu kulturalnym – gatunku niszowym, lecz o ugruntowanej tradycji w polskim teatrze i radiu. Rozprawa dokumentuje dojrzały warsztat w tym właśnie obszarze, może więc pełnić funkcję nie tylko indywidualnego osiągnięcia artystycznego, lecz i przyczynku do refleksji nad kształceniem przyszłych pokoleń aktorów w zakresie pracy ze słowem poetyckim, zarówno w mediach elektronicznych, jak i na scenie.

Reasumując, dzieło doktorskie mgr. Łukasza Borkowskiego – dwie realizacje roli w poemacie „Ba!” Wojciecha Kassa, radiowa (2020) i sceniczna (2024) – stanowi wartościowe i spójne osiągnięcie artystyczne, potwierdzone zarówno jakością samych realizacji, jak i pozytywną recepcją krytyczną wybitnych autorytetów życia teatralnego i literackiego (prof. Maja Komorowska, prof. Jarosław Ławski i in.). Temat podjęty przez Łukasza Borkowskiego – zróżnicowanie środków aktorskich w zależności od medium (radio/scena) przy zachowaniu tożsamości materiału literackiego i roli – jest istotny poznawczo dla praktyki i

teorii aktorstwa oraz wpisuje się w aktualne dyskusje o specyfice teatru radiowego jako odrębnej dyscypliny wykonawczej.

W konkluzji stwierdzam, że przedłożone dzieło doktorskie wraz z autoreferatem spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki teatralne i filmowe, i wnoszę o dopuszczenie mgr. Łukasza Borkowskiego do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora sztuki.

prof. dr hab. Tomasz Man